

ZOFIA HILCZER-KURNATOWSKA
(9 VI 1932–11 VIII 2013)

Zofia Hilczerówna urodziła się w Poznaniu, gdzie przed wojną pracował Jej ojciec Juliusz — inżynier chemik w „Centrze”. Rodzice (matka Janina z Chomickich, farmaceutka) pochodzili ze Lwowa, gdzie też rodzina, uchodząc z Poznania, przeżyła II wojnę światową. Powróciwszy w 1946 r. do Poznania, zamieszkała w domu profesorstwa Marii i Zygmunta Wojciechowskich na Sołaczcu. Zofia uczyła się w prywatnym gimnazjum i liceum Sióstr Urszulanek, maturę zdała w 1949 r., po czym rozpoczęła studia prahistoryczne na Uniwersytecie Poznańskim. Ukończyła je w 1953 r., uzyskując stopień magistra filozofii w zakresie historii, etnografii z etnologią i antropologią na podstawie pracy „Ostrogi polskie z młodszych faz okresu wczesnośredniowiecznego”, już wcześniej (1951) zadebiutowawszy artykułem *Przyczynki do handlu Polski z Rusią Kijowską* („Przegląd Archeologiczny”, t. 9). Praca magisterska stała się podstawą monografii *Ostrogi polskie z X-XIII w.* (Poznań 1956). W trakcie studiów poznała takich wybitnych uczonych, jak Kazimierz Tymieniecki, Tadeusz Lehr-Spławiński i Jan Czekanowski. W 1951 r. została zatrudniona jako zastępca asystenta, a po ukończeniu studiów — asystent i starszy asystent w Katedrze Archeologii Polski i Powszechnej Uniwersytetu Poznańskiego, już w trakcie studiów pracowała też w niepełnym wymiarze godzin w Kierownic-

twie Badań nad Początkami Państwa Polskiego (od 1954 r. w Instytucie Historii Kultury Materialnej PAN). Od grudnia 1960 r. pracowała na pełnym etacie w Zakładzie Archeologii Wielkopolski i Pomorza IHKM (obecnie: Instytut Archeologii i Etnologii) PAN początkowo jako asystent, od 1965 adiunkt, od 1971 docent. W 1964 r. doktoryzowała się na podstawie rozprawy „Dorzecze górnej i środkowej Obry od VI do początków XI wieku” (opublikowanej w 1967 r.), a habilitowała w 1970 r. na podstawie rozprawy „Początki wczesnego średniowiecza w Polsce zachodniej”. W 1982 r. uzyskała tytuł profesora nadzwyczajnego, a w 1992 — zwyczajnego. W latach 1993–1995 była przewodniczącą Rady Naukowej IAiE PAN, a w latach 1976–2002 kierownikiem Pracowni Wczesnośredniowiecznej w Oddziale Poznańskim IAiE. W latach 1965–1982 prowadziła wykłady zlecone na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, a w latach 1983–1984 na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu. Wypromowała 6 doktorów, wielokrotnie występowała w charakterze recenzenta w przewodach doktorskich, habilitacyjnych i profesorskich.

Jej nauczycielami byli profesorowie Józef Kostrzewski, w 1950 r. odsunięty jednak na kilka lat od pracy na uniwersytecie, i Witold Hensel (promotor doktoratu). Główny nurt zainteresowań badawczych Zofii Kurnatowskiej dotyczył dziejów wczesnośredniowiecznej Słowiańszczyzny. W sposób idealny kojarzyła Ona działalność eksploracyjną (dominującą we wczesnych fazach Jej działalności naukowej, które przypadły na szeroko zakrojoną akcję milenijną, ale zawsze zajmującą w niej poczesne miejsce) z refleksją syntetyczną. Rozpoczęło się na Ostrowie Tumskim w Poznaniu, a kolejnymi ważnymi stanowiskami badanymi przez Zofię Kurnatowską były: Bonikowo, Daleszyn i Radacz. Z inicjatywy W. Hensla była, poczynając od tomu 4, współautorką siedmiotomowego (ostatni tom — 1995) kompendium *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnośredniowiecznej*, co wymagało zebrania i zweryfikowania ogromnego materiału archeologicznego i autopsji kilkuset stanowisk. Znaczna część dorobku Zofii Kurnatowskiej wiąże się z procesem kształtowania się państwa polskiego, osadnictwem na terenie Wielkopolski, organizacją grodową i wczesnymi dziejami Kościoła polskiego. Do najważniejszych obszerniejszych prac z tego zakresu należą¹: *Ostrogi polskie z X–XIII w.* (1956), *Rogownictwo gdańskie w X–XIV w.* (1961), *Dorzecze górnej i środkowej Obry od VI do początków XI w.* (1967), *Początki Polski* (2002), *Początki i rozwój państwa* (w pracy zbiorowej *Pradzieje Wielkopolski. Od epoki kamienia do średniowiecza*, red. M. Kobusiewicz, 2008), ale wymienione tytuły obejmują jedynie skromną część Jej dorobku, wyrażającego się najpełniej w różnej objętości rozprawach i artykułach naukowych, powstałych często we współpracy z innymi uczonymi (zwłaszcza z mężem), recenzjach i komunikatach publikowanych w różnych (także zagranicznych) periodykach fachowych i pracach zbiorowych. W latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych rozszerzyła pole badawcze na obszary Słowiańszczyzny południowej poprzez udział w pracach wykopaliskowych w Bułgarii (Styrmen i Odercy) i Rumunii. Najważniejszym rezultatem badań w tym zakresie jest monografia *Słowiańszczyzna południowa* (1977).

Szczególne miejsce w dorobku Zofii Kurnatowskiej zajmuje kilkaset artykułów-haseł we wszystkich tomach *Słownika Starożytności Słowiańskich*. Wspomnieć należy także o wkładzie pracy koncepcyjnej i autorskiej w monumentalne międzynarodowe przedsięwzięcie naukowe *Europas Mitte um 1000* (2000–2002). Zorganizowała trzy konferencje naukowe: „Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem w Polsce” (1987), „Opactwo benedyktynów w Lubiniu. Pierwsze wieki istnienia” (1995) i „Tropami Św. Wojciecha” (1997). Jej nazwisko nierozłącznie związane zostało z założonym przez W. Hensla poznańskim rocznikiem „*Slavia Antiqua*”, którego, poczynając od tomu 4 (1953), była współsekretarzem, od tomu 7 (1960) sekretarzem redakcji, od tomu 32 (1989–1990) współredaktorem, a po śmierci W. Hensla (2008), poczynając od tomu 49 — redaktorem, przy czym nie było tajemnicą, że już znacznie wcześniej faktycznie pełniła obowiązki redaktora, w niemalym stopniu przyczyniając się do zachowania profilu tego jednego z zupełnie nielicznych nieprzerwanie ukazujących się periodyków poświęconych „starożytnościom słowiańskim” i umocnienia jego międzynarodowego prestiżu. Przez szereg lat redagowała także powstałe w 1992 „Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne” i „*Studia Lednickie*”.

Trudno byłoby wyliczyć zasługi Prof. Kurnatowskiej w organizowaniu, koordynowaniu badań terenowych i patronowaniu im w ważnych i mniej znanych ośrodkach, takich jak Ostrów Tumski w Poznaniu, Ostrów Lednicki, Gniezno, Giecz, Lubin, Grzybowo. Była jeżeli nie zawsze formalnym, to z pewnością faktycznym nauczycielem i przewodnikiem niemałego zastępu młodszych archeologów wielkopolskich. Kompetencje archeologa łączyła z kompetencjami historyka-mediewisty, stając się niekwestionowanym autorytetem w dziedzinie archeologii wczesnodziejowej i wczesnej historii Polski i Słowiańszczyzny. Autorytetu tego nie kwestionowali nawet zwolennicy bardziej radykalnych kierunków badawczych, z którymi Prof. Kurnatowskiej nie zawsze było po drodze. W dyskusjach naukowych, nawet stanowczo i polemicznie prezentując swój punkt widzenia, zawsze dbała o obiektywizm i kurtuazję.

Działała w różnych krajowych i międzynarodowych gremiach naukowych, takich jak Komitet Słowianoznawstwa PAN, Komisja Sławistyczna i Komisja Archeologiczna Oddziału PAN w Poznaniu, Komisja Bałkanistyczna przy Komitecie Słowianoznawstwa PAN, komitet krajowy Międzynarodowej Unii Archeologii Słowiańskiej, Komitet Nauk Pra- i Protohistorycznych PAN, Komisja Archeologiczna Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk (wieloletnia przewodnicząca; w 2009 r. została członkiem honorowym Towarzystwa), Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich (którego była inicjatorką, długoletnim [1989–1998] prezesem, a od 1997 członkiem honorowym). Była członkiem-korespondentem Deutsches Archäologisches Institut w Berlinie (od 2003) i Polskiej Akademii Umiejętności (od 2007)². W latach 1996–1998 i 1999–2003 uczestniczyła w realizacji dwóch krajowych projektów badawczych. Przewodniczyła Radzie Muzealnej Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy, uczestniczyła także w radach muzealnych Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie i Muzeum Archeologicznego w Gdańsku. Otrzymała szereg nagród i wyróżnień, m.in. Sekretarza

Naukowego PAN w 1977 r. za *Słowiańszczyznę południową*, nagrodę im. Józefa Kostrzewskiego Stowarzyszenia Naukowego Archeologów Polskich (1993), Złoty Krzyż Zasługi (1975), Krzyż Kawalerski Orderu Odrodzenia Polski (1993), Odznakę Honorową „Za zasługi w rozwoju województwa Poznańskiego” (1978), Złotą Odznakę za Opiekę nad Zabytkami (1979), Jubileuszowy medal 100-lecia Bułgarskiej Akademii Nauk (1979), medal 125-lecia Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk (1982), statuetkę Lednickiego Orła Piastowskiego (2010).

Mimo dochodzących informacji o chorobie, zgon profesor Zofii Kurnatowskiej w wieku lat 81 dla większości środowiska był zaskoczeniem, połączonym ze świadomością, że nauka polska straciła postać wybitną i wielce zasłużoną. Bardzo liczny udział w pogrzebie na cmentarzu w poznańskim Junikowie w dniu 19 sierpnia 2013 r. był wymownym świadectwem uznania i smutku po stracie Uczzonej.

Jerzy Strzelczyk
(Poznań)

¹ Po wyjściu w 1966 r. za męża za Stanisława Kurnatowskiego (także archeologa, później profesora), poczynając od 1971 r., używała w pracach nazwiska Zofia Kurnatowska, niekiedy także Hilczer-Kurnatowska. Bibliografię prac Zofii Hilczer-Kurnatowskiej do roku 1997 zestawiła Alina Łosińska w księdze pamiątkowej *Kraje słowiańskie w wiekach średnich. Profanum i sacrum*, Poznań 1998, s. 15–28 (457 pozycji), a jej kontynuacja, opracowana przez Kingę Zamelską-Monczak, na łamach „Archeologii Polski” 58, 2013, 1–2, s. 13–21.

² Warto polecić obszerny wywiad zatytułowany *Wielkopolska była niezwykle chłonnym obszarem*, w: *Po drogach uczonych. Z członkami Polskiej Akademii Umiejętności rozmawia Andrzej M. Kobos*, t. 4, Kraków 2009, s. 255–285.